

NOGIRONLIGI BO'LGAN INSONLARNI FAOL HAYOTGA INTEGRATSIYASINI TA'MINLASH

Mahliyo Salohiddin qizi Salohiddinova

Guliston davlat universiteti talabasi

ANNOTATSIYA

Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash ular uchun sog'lom va inkluziv muhit yaratish, ularga nisbatan diskriminatsiyani oldini olish. Hamda nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida qabul qilinishini ta'minlash .

Kalit so'zlar: Nogironlik, inkluziv jamiyat, integratsiya, tiflotexnik vositalar , ortopedik vositalar , rehabilitatsiya, abilitatsiya

АННОТАЦИЯ

Государственная поддержка лиц с ограниченными возможностями, создание для них здоровой и инклюзивной среды, предотвращение их дискриминации. И обеспечить, чтобы люди с ограниченными возможностями воспринимались как равные члены общества.

Ключевые слова: Инвалидность, инклюзивное общество, интеграция, тифлотехнические устройства, ортопедические изделия, реабилитация, реабилитация.

ABSTRACT

State support for persons with disabilities, creation of a healthy and inclusive environment for them, prevention of discrimination against them. And to ensure that persons with disabilities are accepted as equal members of society.

Keywords: Disability, inclusive society, integration, typhlotechnical devices, orthopedic devices, rehabilitation, rehabilitation

KIRISH

Har bir inson jamiyat rivojida asosiy manba sanaladi. Zero, iqtidorsiz insonning o'zi bo'lmaydi biz uning is'tedodli tomonlarini ilg'ab uni rivojlantira olsak bas. So'nggi yillarda O'zbekiston nogironligi bo'lgan shaxslarning huquq va manfaatlarini himoyalshga katta e'tibor qaratmoqda. O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarni himoya qilishga qaratilgan yangi standartlarni ishlab chiqilishi ularni jamiyat hayotiga tadbiiq etilishi nafaqat nogironligi bo'lgan

shaxslar turmush sifatining o'sishiga balki mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga ham xizmat qiladi Tarixiy nuqtai nazardan ba'zi bir xalqlar nogironlarga ijobiy ,ayrimlari esa salbiy munosabatda bo'lishgan .Qadim zamonlardan buyon og'ir kasallikka chalingan yoki rivojlanishida nuqsoni bo'lgan kishilarning yashashi davolanishi va o'qishi masalasida ko'plab gumanistik fikrlar ilgari surilgan . Jamiyatda har bir inson teng huquqli, yaratilgan qulaylik va imkoniyatlardan barcha birdek foydalanishga haqli.

”Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”ning1-moddasida shunday deyilgan; “hamma odamlar o'z qadr-qimmatini va huquqlarida erkin bo'lib tug'iladilar .Ularga aql hamda vijdon ato qilingan ,binobarin bir-birlariga nisbatan birodarlik ruhida munosabat qilishlari kerak.”

Demografik vaziyat, kasallanish va nogironlik aholi umuman millat sog'lig'ining asosiy ko'rsatkichlari deya ta'riflanadi. Aynan, mana shu ko'rsatkichlar davlat va hukumatlar nazoratida – O'zbekiston va xorijda ham. O'zbekistonning zamonaviy ijtimoiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bu – nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy himoya qilishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Mamlakatimizda nogironligi bo'lgan shaxslar uchun har taraflama qulay va bexatar muhit yaratish maqsadida qator ishlar amalga oshirilmoqda.Xususan prezidentning 2023-yil 1-iyundagi “Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko'rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo'lga qo'yish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar to'g'risida”gi Farmoni bilan tashkil etilgan “Ijtimoiy himoya milliy agentligi” ham aynan nogironlar ,boquvchisini yo'qotgan shaxslar,yolg'iz keksalar va qator shunga o'xshash ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan insonlar bilan tizimli hamda kompleks ishlash maqsadida tashkil etildi.Xususan rus olimasi E.I.Xolostovaning “Nogironlar bilan ijtimoiy ish” kitobida nogironlarni reabilitatsiya va abilitatsiyasi qilishni ta'minlash .Ularga psixologik ,ruhiy va huquqiy ko'mak berish umuman olganda nogironlar bilan individual tarzda ijtimoiy ish olib borish usullari yoritib o'tilgan.Bundan tashqari U.Bo'tayev,N.Latipova,A.Abduxalilov,N.Saidovalar tomonidan yozilgan” Oliy o'quv yurtlarida to'siqlarsiz muhit yaratish “o'quv qo'llanmasida ham nogironligi bo'lgan shaxslarga jamiyatda va oliy ta'limda faol harakati va integratsiyasini ta'minlash zarurligiga alohida to'xtalgan hamda qator chet el mamlakatlarida nogironlar uchun jamiyatda va ta'lim tizimida yaratilgan imkoniyatlar yoritilgan.

O'zbekistonda ham nogironligi bo'lgan shaxslarni iqtisodiy,ijtimoiy,huquqiy,siyosiy jihatdan himoyalash maqsadida qator farmoyish va hujjatlar qabul qilingan .Bularning barchasi nogironligi bo'lgan shaxslarning maanfatlarini ta'minlash uchundir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Nogironlik bu –kasallik shikastlanish mayib- majruhlik baxtsiz hodisalar tufayli butunlay yoki ma’lum muddat mehnat qobiliyatini yo’qotish, jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi tufayli himoyaga muhtoj bo’lgan shaxslardir. O’zbekistonda Nogironlik Tibbiy mehnat ekspertiza komissiyasi (TMEK) tomonidan belgilanadi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 2006-yil 13-dekabrda qabul qilingan nogironlik konvensiyasi nogironligi bo’lgan shaxslarning xalqaro hujjati hisoblanadi. Konvensiya nogironlarning huquqlari va qadr-qimmatini himoyalash ularga nisbatan shafqatsiz xatti-harakatlar va diskriminatsiyani oldini olishga qaratilgan. Konvensiyaga a’zo davlatlar o’z mamlakatidagi nogironlarning inson huquqlaridan to’liq foydalanishini rag’batlantirishi, himoya qilishni ta’minlash va nogironlarni qonun oldida to’liq tenglikdan foydalanishini kafolatlashlari shart. Konvensiya nogironlar huquqlari bo’yicha global harakatda asosiy katalizator bo’lib, nogironlarni xayriya, tibbiy muolaja va ijtimoiy himoya obyekt sifatida ko’rish ularga jamiyatning to’liq va teng huquqli a’zolari sifatida munosabat qilish imkonini beradi. Konvensiyaning asosiy g’oyasi shundan iboratki, nogironligi bo’lgan shaxslar barcha inson huquqlari va erkinliklaridan kamsitishlarsiz foydalanish imkoniyatiga ega bo’lishi kerak.¹

Nogironlik bo’yicha jahon hisoboti ma’lumotiga ko’ra, bugungi kunda dunyoda 1,5 mlrd dan ortiq turli xildagi nogiron insonlar istiqomat qiladi. Mamlakatimizda esa bu ko’rsatkich 845,3 mingtani tashkil etadi.

Davlatimizda nogironligi bo’lgan shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, to’siqsiz muhit yaratish, jamiyatga integratsiyasini ta’minlash borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, keyingi yillarda davlatimiz rahbarining bu borada muhim farmon va qarorlari qabul qilinganligi nogironligi bo’lgan shaxslarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularni hayotga qiziqishini oshirish, jamiyat hayotida faol qatnashishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

So’nggi yillarda aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, davlat tomonidan fuqarolarga ijtimoiy xizmat ko’rsatish ko’lami va turlarini kengaytirish bo’yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada e’lon qilingan ijtimoiy davlat tamoyillarini inobatga olgan holda, fuqarolarning ijtimoiy himoyaga oid huquqlarini va manfaatlarini so’zsiz ta’minlash, aholiga ijtimoiy xizmatlarni ko’rsatish sifatini tubdan takomillashtirish hamda mazkur sohaga ilg’or xalqaro standartlarga asoslangan mutlaqo yangi boshqaruv tizimini joriy etish maqsad qilib belgilab olingan.

¹[<https://aniq.uz/statistika/dunyo>]

Nogironligi bo‘lgan shaxslarni himoya qilish sohasidagi O‘zbekiston Respublikasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri – nogironligi bo‘lgan shaxslarning Konstitutsiyamizda ko‘zda tutilgan shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy huquq va erkinliklarini xalqaro huquqning umume’tirof etilgan prinsiplari va normalari hamda O‘zbekiston qo‘shilgan xalqaro shartnomalarga muvofiq holda, boshqa fuqarolar bilan tengligini ta’minlash hisoblanadi.

Albatta, har bir sohaning rivojlanishi, ayniqsa, nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari bilan bog‘liq masalalarni hal etish, avvalo, qonunchilikni takomillashtirishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan keyingi yillarda qonunchilikka muhim o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritildi. Ushbu soha huquqiy tomondan to‘liq qamrab olindi. Masalan, nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim olishi, ilm o‘rganishi, kasb tanlashi, hunar o‘rganishi borasidagi huquqlarini amalga oshirish masalasida Mehnat kodeksiga, “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunga yangi me’yorlar kiritildi. Qonunchiligimizga inkluziv ta’lim va uni yanada takomillashtirish masalalari ham kiritib o‘tilgan. O‘zbekiston nogironlar assotsiatsiyasi raisi, Oliy Majlis senatining Fan, ta’lim va sog‘liqni saqlash qo‘mitasi ekspertlar kengashi a’zosi Oybek Isoqov qonun loyihasida inkluziv ta’limga ta’rif berishdan boshlash kerakligini ta’kidladi. U quyidagi ta’rifni qonunga kiritishni taklif qiladi: “Inkluziv ta’lim — barcha o‘quvchilar uchun maxsus ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning farqliligini inobatga olgan holda ta’lim muassasalarida ilm olishda teng huquqlilikni ta’minlashdir” deya ta’kidlagan.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi 2021 yil 7 iyunda O‘zbekiston Respublikasi tomonidan ratifikatsiya qilingani ushbu sohada samarali islohotlarni davom ettirishning yorqin namunasi bo‘ldi.

Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlarini ta’minlash hamda himoya qilish masalalari bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasining 200 dan ortiq normativ-huquqiy hujjati bilan tartibga solinmoqda. Bu o‘rinda Konstitutsiya, 40 dan ziyod qonun va 160 dan ortiq qonunosti hujjati ko‘zda tutilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-avgustdagi F-5006-son farmoyishi bilan tashkil etilgan Nogironligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirishga qaratilgan takliflarni tayyorlash bo‘yicha komissiya tomonidan nogironlikni barvaqt aniqlash va oldini olish, nogironligi bo‘lgan shaxslarga tibbiy-ijtimoiy yordam ko‘rsatish, ularni kasbga o‘qitish va ishga joylashtirish sohasidagi ishlarning ahvoli kompleks va chuqur tartibda o‘rganildi. Mazkur jarayonda aholining keng qatlamlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari, shuningdek, xalqaro va xorijiy tashkilotlar vakolatxonalarini yuqori faollik va daxldorlik hissini namoyon qildilar.

Bir necha yillar davomida nogironligi bo'lgan shaxslarning manfaatlarini himoya qiladigan jamoat tashkilotlarini davlat tomonidan moddiy qo'llab-quvvatlash masalasi ko'tarib kelinardi. Bunday tashkilotlar faoliyati nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilishda nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Lekin ularning moddiy-texnika bazasi, vakolatlari, imkoniyatlari cheklanib qolgan edi. Shuning uchun birinchi marta mana shu tashkilotlarga davlat tomonidan 1 milliard so'm subsidiya ajratildi. Bu yordam orqali O'zbekiston Nogironlar jamiyati va Nogironlar assotsiatsiyasi o'z faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'yib, nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlarini, manfaatlarini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Sifatli ta'lim olish bugungi kunda har bir insonning ajralmas huquqlaridan biri hisoblanadi. Har bir inson o'zining xususiyat va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda sifatli ta'lim olishga intiladi. Zero, aynan bugungi kunda muvaffaqiyatga erishishning asosiy kaliti bilimdir. Shu nuqtayi nazardan, nogironligi bo'lgan shaxslarga ta'lim olishlari uchun to'siqsiz muhit yaratish, nogironlikka oid ijtimoiy siyosatning eng muhim yo'nalishlaridan biri sanaladi. 2018-yildan boshlab, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun oliy ta'limga qabul qilishning 2 foizlik kvotasi e'lon qilindi. Bu shuningdek nogironligi bo'lgan shaxsning hayotga qiziqishiga hamda o'z kelajagiga ishonch bilan qarashiga ham katta turtki bo'ladi desak mubolag'a bo'lmaydi. So'nggi yillarda nogironligi bo'lgan talabalarning soni keskin ortishi kuzatilmoqda. Bu juda ham quvonarli holat.

Nogironligi bo'lgan talabalarning keskin oshishi, o'z navbatida, ular uchun to'siqsiz muhitni ta'minlash masalasini dolzarb qilib qo'ymoqda. Zero, to'siqsiz muhit bugungi kunda nafaqat jahonda, balki mamlakatimizda ham rivojlanayotgan inklyuziv ta'limning asosiy shartidir. Inklyuziv ta'lim, bu umumiy ta'limni rivojlantirish jarayoni bo'lib, hamma uchun, shu jumladan alohida ehtiyojli o'quvchilar uchun ta'lim olish imkoniyatini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarning ehtiyojlarini hisobga olib, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan, ijtimoiy adolat hamda tenglikka erishishni maqsad qilgan holda tashkil etiladi.

Inklyuziv ta'lim- maxsus ehtiyojga ega, nogiron bo'lgan o'quvchilar faqat maxsus o'quv muassasalarda emas, balki nogironligi bo'lmagan o'quvchilar o'qiydigan umumta'lim o'quv muassasalarida ham ta'lim-tarbiya olishlari mumkin ekanligini e'tirof etadi. Buning uchun esa o'quv muassasa ham, o'qituvchi-tarbiyachilar ham inklyuziv ta'lim tizimiga tayyor bo'lishlari, o'quv muassasa darajasi, jismoniy sharoit va o'qishga imkon omillari shu ta'lim talablariga to'la javob berishi zarur.

Inklyuziv ta'lim o'quvchilarga nisbatan har qanday kamsitishni istisno qiladigan va barcha odamlarga teng munosabatda bo'lishni ta'minlaydigan integratsiyalashgan muhitdir. Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muhtoj o'quvchilarni normal rivojlanishdagi o'quvchilar

bilan teng huquqlilik asosida ta’lim-tarbiya olishlarini ta’minlaydi. Inklyuziv ta’lim maxsus ehtiyojli o’quvchilarga doimo o’z oilasi mahallasi va qarindosh-urug’lari davrasida bo’lishga imkon beradi. O’quvchilarni oilasidan, uyidan uzoqda bo’lgan internatlarga joylashtirish ularning uyi, oilasi, hamjamiyat hayotida ishtirok etish huquqiga to’sqinlik qiladi. Uyidan, oilasidan, ota-ona mehridan uzoqda bo’lgan bola diydasi qattiq bo’lib o’sadi. Chunki oila tarbiyaning bosh markazidir.

Inkluziv ta’lim ,ta’lim sifatini yanada oshirishda katalizator bo’lib xizmat qiladi.

Respublika ta’lim markazi YUNESKO tashkiloti bilan hamkorlikda 2001-yilda inklyuziv ta’lim mavzusida seminar o’tkazib, uning tavsiyalariga asosan Respublika Ta’lim Markazining maxsus ta’lim bo’limi qoshida –Inklyuziv ta’lim resurs markazi tashkil etildi. Nazariy hamda amaliy jihatdan jahon mamlakatlarida inkluziv ta’lim shakllanishi hamda rivojlanishi uzoq tarixga borib taqaladi.

Xususan, Buyuk Britaniya- maxsus ta’lim ehtiyojlari bo’lgan o’quvchilar uchun inklyuziv ta’lim sohasidagi yetakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Buyuk Britaniya ta’lim tizimi sof mafkuraviy prinsiplarga asoslanadi. Ularning fundamentalligi – 5 yoshdan 16 yoshgacha bo’lgan barcha o’quvchilar bilan to’liq o’quv maskani ta’limi uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash hisoblanadi.

Yaponiyada nogironligi bo’lgan o’quvchilarni jamiyatga jalb qilish o’quvchilar bog’chasidan boshlanadi va o’quv maskanining eng yuqori darajasigacha davom etadi. Yoshligidan boshlab o’quvchilarga nogironligi bo’lgan o’quvchilarga nisbatan insonparvarlik munosabati o’rgatiladi va tashqi yordamga muhtoj odamlarga g’amxo’rlik qilish ko’nikmalarini rivojlantiradi. Yaponiyada butun infratuzilma nogiron inson qiyin vaziyatga tushib qolmasligini o’ylab ishga tushirilgan .Yaponiyada inkluziv ta’limni amalga oshirish uchun o’qituvchilar maxsus tayyorgarlikdan o’tadilar. 2009-yilning 8-dekabrida Yaponiyada nogironligi bo’lgan o’quvchilar uchun ta’lim tizimini isloh qilish bo’yicha shtab tashkil etildi. Unda nogironlar uchun ta’lim jarayonlarini tashkil etishning barcha jihatlari yoritib o’tilgan .

Nogironligi bo’lgan shaxslarga nafaqat ta’limda balki boshqa ko’plab sohalarda ham imtiyoz va qulayliklar yaratilgan .Xususan sog’liqni saqlash ,soliq,pensiya tayinlash va uni olish shular jumlasidandir.²

Amaldagi “Mehnat kodeksi” ning 423-moddasiga ko’ra ,”nogironligi bo’lgan shaxslarga “Aholi bandligi to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Qonuniga muvofiq belgilangan ish

²[Mehnat kodeksi.2023.01.04]

o‘rinlarining eng kam soni hisobidan zaxiradagi ish o‘rinlariga mahalliy mehnat organlari yo‘llanmasiga ko‘ra ishga joylashish kafolatlanadi.

Nogironligi bo‘lgan shaxslar mehnatidan, ularning sog‘lig‘iga xavf soladigan faoliyatlarda ish olib borishi ta‘qiqlanadi.³

Qat‘iy belgilangan soliq stavkasi to‘lovchisi I yoki II guruh nogironligi bo‘lgan shaxs hisoblanganida faoliyat turidan va uni amalga oshirish joyidan qat‘i nazar, oyiga qat‘iy belgilangan miqdordagi soliqning 50 foizini, biroq bazaviy hisoblash miqdorining 50 foizidan ko‘p bo‘lmagan miqdorini to‘laydi. I va II guruh nogironligi bo‘lgan shaxslar mulkida bo‘lgan mol-mulk 60 kvadrat metr doirasida soliq solishdan ozod qilinadi. Mazkur imtiyoz pensiya guvohnomasi yoki tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining ma‘lumotnomasi asosida beriladi.

Hukumatning 341-sonli qaroriga asosan nogironligi bor yoshlarga o‘qish yashash va transport xarajatlarini qoplash uchun davlat tomonidan subsidiya ajratiladi.

Bugungi kunda yangilayotgan O‘zbekistonda ehtiyojmand aholini ijtimoiy himoya qilishga qaratilgan siyosat o‘zining yangi ko‘rinishiga ega bo‘lmoqda. Bunga ijtimoiy davlat kabi tushunchalarini kirib kelayotganligi misol bo‘la oladi. O‘z navbatida ijtimoiy davlat inklyuziv jamiyat qurilishini taqozo etadi, chunki, aynan ijtimoiy davlatning asosiy tamoyillaridan biri har bir fuqaro uchun teng inkoniyatlarni yaratishdir.

XULOSA:

Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan barcha shart-sharoitlar fuqarolarning baxtli, to‘la -to‘kis yashashlari uchun qilinmoqda. Shunday ekan ushbu imkoniyat hamda qulayliklardan barcha insonlar birdek foydalanishga haqli.⁴ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 18-moddasi “o‘zbekiston respublikasi fuqarolari bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib jinsi, irqi, tili, dini, millati va ijtimoiy mavqelaridan qat‘iy nazar qonun oldida tengdirlar” deb belgilab o‘tilganligi bejiz emas albatta. Nogironligi bo‘lgan shaxslarni faol hayotga integratsiyasini ta‘minlash, nafaqat O‘zbekistonning balki dunyo mamlakatlarining eng og‘riqli nuqtasi sanaladi. Shu sababdan ham ushbu sharoitda yordamga muhtoj insonlarni integratsiyalash va reabilitasiya qilish, har bir bolaning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda ularga mos samarali inklyuziv ta‘lim turini tanlash lozim. Xulosa sifatida yuqorida aytilganlarning barchasini umumlashtirib, xorijiy mamlakatlarning nogironligi bo‘lgan shaxslar integratsiyasi hamda inklyuziv ta‘limga bo‘lgan yo‘li keng ko‘lamli va ziddiyatli jarayon bo‘lib, ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy va siyosiy sohalardagi o‘zgarishlarga olib keladigan ushbu toifadagi

³[<https://advice.uz/oz/category/590>]

⁴[<https://lex.uz/docs/-6445145>]

o'quvchilarga nisbatan ijtimoiy ongini bosqichma-bosqich tubdan o'zgartirish tarixiy va nazariy shart-sharoitlarni taqozo etishini yana bir bor ta'kidlash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktabrdagi «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-5049511>
2. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 7-iyundagi «Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyani (Nyu-York, 2006-yil 13-dekabr) ratifikatsiya qilish haqidagi Qonuni. <https://lex.uz/docs/-5447413>
3. A. Abduxalilov Nogironlik fenomeniga doir sotsiologik nazariyalarning tahlili. Ijtimoiy tadqiqotlar jurnali.// 2022-yil, 5-tom, №2. B. 30-44
4. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 23-dekabrda «Nogironligi bo'lgan shaxslar ishlari bo'yicha idoralararo kengash faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarori. <https://lex.uz/ru/docs/-5790722>
5. U. Bo'tayev. O'zbekiston Respublikasi siyosiy tizimida olib borilayotgan islohotlarda yoshlarning o'rni: muammolar va yechimlar.//Ta'lim, fan va innovatsiya jurnal. T; 2021. №1. B. 104-108.
6. Oliy o'quv yurtlarida “to'siqsiz muhitni ta'minlash”jarayonlarining metodologik asoslari darsligi
7. E.I.Xolostova “Nogironlar bilan ijtimoiy ish” kitobi 2006
8. <https://lex.uz/ru/docs/-6257288>
9. <https://advice.uz/oz/category/590>
10. <https://lex.uz/docs/-6445145>
11. <https://lex.uz/docs/-6391378>
12. <https://lex.uz/acts/-1372495>
13. <https://aniq.uz/statistika/dunyo>